

Чума (скорочено)

Альбер Камю

Альбер Камю

Чума

Стислий переказ, автор переказу: Світлана Перець.

Авторські права на переказ належать Укрлібу

Частина перша

Події, що взято сюжетом цієї хроніки, відбулися 194... року в місті Орані – французькій префектурі на алжирському узбережжі. Оран на вигляд був тихим містом, без дерев, садів і птахів. Улітку сонце спалювало оселі, восени все потопало в болоті, гарно бувало тільки взимку. Жителі міста багато працюють, аби забагатіти, дбають про зиск. Тут треба мати добре здоров'я, а коли ти хворий, то по-справжньому самотній.

Вранці 16 квітня доктор Бернар Ріє, вийшовши зі свого помешкання, перечепився об здохлого щура. Старий воротар Мішель переконував, що у домі щурі не водяться. Увечері Ріє, перш ніж зайти до себе, знову побачив щура, який упав, а з його писка бризнула кров. Вигляд крові навернув його думкою до свого клопоту: дружина Ріє слабувала вже рік і завтра мала їхати до санаторію в гори. Їй було 30 років, але обличчя здавалося юним.

17 квітня воротар розповів Ріє, що хтось підкинув в коридор трьох здохлих щурів. Заінтригований цим випадком, Ріє надумав розпочати свій об'їзд із околиці, де мешкали його найубогіші пацієнти. Їдучи, лікар нарахував з півтора десятка щурів, що валялися на купках сміття. Старий хворий іспанець, якого відвідав Ріє, вважав, що щурі віщують голод. Скінчивши з візитами, лікар повернувся додому і отримав телеграму. До нього мала приїхати матір, поки дружина буде відсутня.

Відправивши дружину на лікування, Ріє при виході на вокзальний майдан зіткнувся з паном Отоном, який разом з сином зустрічав дружину, що їздила провідати його батьків. Того ж дня до Ріє завітав газетяр Раймон Рамбер. Молодик прибув від великої паризької газети взяти в лікаря інтерв'ю про умови побуту арабів і хотів також зібрати матеріал про санітарний стан корінного населення. Ріє сказав, що стан такий собі і порадив зробити цікавий репортаж про здохлих щурів, які валяються по місту. О сімнадцятій, знову вирушаючи в об'їзд, лікар зустрів на сходах ще досить молодого чоловіка, якого зрідка зустрічав в іспанських танцюристів – ті мешкали на останньому поверсі в його кам'яниці. Звали молодика Жан Тарру. Він саме стежив за останніми корчами щура, який конав на приступці коло його ніг. Побачивши воротаря, Ріє помітив його хворобливий вигляд.

На ранок, 18 квітня, лікар, привізши з вокзалу матір, побачив, що воротар Мішель

геть змарнів, а з десяток щурів дерлося по сходах, мабуть, перебиралися з підвалу на горище. Ріє зателефонував щуроловам, але директор тої служби сказав, що потрібен відповідний наказ, щоб контора вжила заходів. У місті занепокоїлися через мертвих гризунів, вечірня преса поставила перед муніципалітетом питання рубя: чи збирається він діяти. Муніципалітет нічогісінько не збирався робити, а тільки намірявся обговорити становище. Службі щуроловів дано наказ: щоранку на світанні підбирати здохлих пацюків.

Минуло кілька днів, становище погіршало. Гризунів що далі, то більшало. 25 квітня зібрано й спалено 6231 щура. Жителі міста вимагали вжити рішучих заходів, винуватили владу. Та раптом навала враз припинилась.

Тим часом воротар Мішель дуже занедужав. Отець Панфлю, який зустрів Мішеля і допомагав добратися до дому, сказав Ріє, що навала щурів говорить про те, що скоро почнеться якась пошесть.

Наступного дня до Ріє подзвонив давній пацієнт, службовець мерії на ім'я Жозеф Гран. Він давно слабував на звуження аорти, а що був бідний, то Ріє лікував його задарма. Гран просив приїхати, бо дещо сталося з його сусідом. Ріє приїхав на вулицю Федерб, у передмістя. На сходах він побачив Грана, який вийшов його зустріти. Вузькоплечий, сухорлявий, довгий, з тонкими ногами й руками, прокуреними жовтими вусами, він здавався старшим як на свої п'ятдесят років.

На третьому поверсі Ріє і Гран зайшли у двері, на яких червоною крейдою було написано: "Заходьте, я повішався". На щастя, Гран вчасно відчепив пана Коттара, який хотів повіситися. Тепер той лежав у ліжку. Ріє мусив дати знати у комісаріат, на випадок, якщо Коттару спаде на думку ще раз така ідея. Сам Коттар, схлипуючи, заявив, що не спаде, що то був просто хвилиний спалах шаленства,

Пізніше Ріє відвідав хворого воротаря. Чоловік блював рожевуватою жовчю, був знесилений, температура в нього підскочила до тридцяти дев'яти і п'яти, залози на шиї і суглоби ще дужче набрякли, на боку виступили дві темні плями. Тепер він нарікав, що в нього ніє все нутро. Його жінка тривожно дивилася на мовчазного Ріє. Поки нічого певного Ріє не міг сказати. Вдома Ріє зателефонував до свого колеги Рішара, одного з найкращих лікарів у місті. Той теж мав два пацієнти, у яких лімфатичні вузли були дуже запалені. Надвечір температура у воротаря підскочила до сорока, він марив і кляв щурів.

30 квітня в місто прийшла справжня весна. Навіть Ріє, заспокоєний бадьорим листом від дружини, спустився до воротаря з легким серцем. І справді, температура вранці впала до тридцяти восьми градусів. Але в обід температура зразу піднялася до сорока градусів. Ріє вирішив, що воротаря треба ізолювати, та коли хворого перевозили "швидкою", він помер. Після нього багатьом судилося піти дорогою, на яку Мішель ступив перший.

Жан Тарру, про якого згадувалося раніше, оселився в Орані за кілька тижнів перед незвичайними подіями і мешкав в одному з найбільших готелів у центрі міста. Ніхто не знав, звідки він узявся, навіщо тут зупинився. Його найчастіше можна було бачити на

пляжі, де він з видимою утіхою пірнав і плавав. Тарру був життєрадісний, з незмінною усмішкою на устах. Він робив нотатки, з яких постає хроніка тих важких часів у місті. Перші записи стосувалися його приїзду до Орана, бридкого міста, де бракує зелені. Було і багато діалогів, підслуханих в трамваях і на вулицях. Наприклад, розмова двох чоловіків про такого собі Кана, який помер після тієї напасти зі щурами від гарячки і чиряків під пахвою. Далі Тарру, здавалося, зворушила сцена, що відбувалася часто на одному балконі. Маленький дідок виходив на балкон і плював у котів, які грілися на сонці внизу. Якщо один бодай плювок досягав мети, він заходився реготом. Згодом цей дідок не міг веселитися, бо усі коти кудись зникли, стурбовані видовищем здохлих пацюків. Навіть в ліфті такого респектабельного готелю, де жив Тарру, знайдено пацюка, а одна з покоївок готелю захворіла. Відтоді в записниках Тарру з'являються трохи докладніші дані про цю таємничу лихоманку. Після запису про дідка, який терпеливо й далі вдосконалює своє прицільне плювання, оскільки після зникнення щурів знову з'явилися коти, Тарру додає, що можна вже назвати з десяток випадків тієї лихоманки, що звичайно закінчується смертю.

У своїх записах Тарру подає портрет лікаря Ріє. Той має на вигляд років 35, зріст середній, плечистий, обличчя майже квадратне, очі темні, ніс великий, правильної форми, волосся темне, стрижеється дуже коротко. Рот різко окреслений, губи повні, мало не завше стиснені.

По тому як воротаря перенесено до трупарні, Ріє зателефонував до Рішара, щоб порадитися з ним про ті пахвинні пухлини. Рішар зізнався, що нічого не розуміє. Ріє обдзвонив ще кількох лікарів. З розпитів виявилось, що протягом кількох останніх днів було випадків з двадцять подібного захворювання. Майже всі – смертельні. Тоді Ріє знову зателефонував Рішарові, секретареві товариства лікарів в Орانی, і зажадав, щоб нових хворих було ізолювано, та для цього були потрібні заходи префектури.

Наступного дня на місто линули короткі й рясні дощі. За тими бурхливими зливами наступала спека. Ріє приїхав на вулицю Федерб, щоб бути присутнім на розслідуванні Коттарового замаху на своє здоров'я. Гран зустрів Ріє і розповів, що Коттар провів ніч спокійно. Сам Гран мав вигляд замучений і знервований. Він розповідав лікареві, що, власне, Коттара майже не знає, але гадає, що той при грошах. Взагалі Коттар якийсь дивак. Кілька днів тому Гран впустив на майданчику коробку з крейдою. Була там червона і синя крейда. Якраз вийшов Коттар і допоміг їй зібрати, а потім попросив червоної крейди.

Поліційний комісар побажав спершу вислухати свідчення Грана. Усі вирішили, що спроба самогубства відбулася через "Прикрощі інтимного характеру". Комісар захотів побачити хворого, але Ріє вважав, що годилося б спершу підготувати Коттара до цих відвідин. Коли Ріє зайшов до його помешкання, Коттар сказав, що бачити не може поліцію. Ріє заспокоїв пацієнта, а потім зайшов комісар. Коттарові зачитали свідчення Грана і спитали, чи може він уточнити мотиви свого вчинку. Він підтвердив лише, що "прикрощі інтимного характеру – дуже добре сказано". Комісар спитав, чи не здумає Коттар знову зазіхнути на своє здоров'я. Коттар запевнив, що не здумає і прагне тільки

одного, щоб йому дали спокій.

Вдень Ріє відвідував хворих, а надвечір завітав до сусіда свого старого пацієнта-ядушника і побачив, що той лежить і марить, ухопившись за хворі пахви, і раз у раз блює. Коли Ріє був уже вдома, його викликали до нових пацієнтів з тим самим захворюванням.

За кілька днів смертних випадків почастишало, і тим, хто стикався з цією особливою неміччю, стало ясно, що йдеться про сущу пошесть. Саме на той час до Ріє завітав Кастель, його старший колега. Лікарі вперше заговорили про те, що це чума. Та Ріє досі не міг повірити в це, небезпека і далі здавалася йому нереальною.

До Ріє прийшов Жозеф Гран. Він служив у мерії і займався там усякими справами, вряди-годи йому, вже як приватній особі, доручали складати статистичні таблиці. Тож тепер Гран провадив підрахунок смертних випадків. Службовець розповів, що за останні 48 годин померло 11 людей. З Граном прийшов Коттар, який сам напросився прийти, бо хотів подякувати лікареві й перепросити його за всі завдані клопоти. Прощаючись, Коттар сказав лікареві, що дуже хотів би з ним побачитися ще раз і попросити поради. Ріє пообіцяв, що позавтра сам завітає до нього.

Попрощавшись із Коттаром, лікар зловив себе на тому, що весь час думає про Грана. На перший погляд Жозеф Гран був найтиповіший дрібний службовець. Довгий, сухорлявий, у заширокому одязі. В роті ще збереглося кілька нижніх зубів, зате верхні геть повипадали. Гран виконував скромну, але дуже корисну роботу на посаді позаштатного службовця мерії. Його платня була мізерна, але Гран виконував і далі найскромніші функції аж до сивого волосу, а ще він писав якусь книгу. Гран любив своїх небожів і сестру, єдину родичку, ще живу, і кожні два роки їздив до Франції побачитися з нею.

Наступного дня Ріє домігся від префектури згоди на скликання санітарної комісії. Префект зустрів членів комісії люб'язно, але не без нервозності. Він хотів з'ясувати собі, яких заходів треба вжити. Старий Кастель говорив, що головне – з'ясувати, чума це чи ні. Рішар заявив, що, на його думку, не слід піддаватися паніці: йдеться про лихоманку, правда, ускладнену запаленням пахвинних залоз. Ріє вважав, що це чума. Йшлося про лихоманку тифозного типу, яка супроводжується утворенням жовниці і ускладнена блювотою. Він розтинав жовна, отож зміг провести аналізи; лабораторія гадає, що виявлений мікроб, очевидно, чумний. Але знайдений мікроб трохи відрізняється від класичного опису чумного мікроба. Ріє вважав, що коли пошесть піде з такою швидкістю далі, її не спинити, вона цілком здатна за якихось два місяці вигубити половину міста. Усі погодилися з тим, що слід удатися до профілактичних заходів.

Префектура мерції розклеїла по найскромніших закутках міста перелік деяких запобіжних заходів: боротьба з гризунами з допомогою отруйних газів, зразкова чистота, родичі зобов'язані негайно повідомляти про кожен випадок захворювання, хворих ізолювати у лікарні. Доктор Ріє подався додому, де його очікував Жозеф Гран. Той розповів, що напередодні в місті померло близько десяти хворих, а Коттар дуже

змінився, став якийсь чемний. Зрештою, Коттарове життя обмежується сидінням удома, відвідуванням скромного ресторанчика та якимись таємничими походеньками. Офіційно він вважався комісіонером по продажу вин та лікерів. За будь-яких обставин комісіонер тримався замкнуто й недовірливо, а тепер усе змінилося. Коттар ніби хоче примиритися, чи що, з людьми, завоювати їхню симпатію. Почав забалакувати Граном, намагається здобути прихильність переважно у сусідів і крамарів, а ще Коттар кілька разів водив Грана у найшикарніші ресторани та кав'ярні. Гран вважав, що у Коттара нечисте сумління.

Надвечір у Ріє відбулася розмова з Кастелем. Сироватка ще не прибула, вона могла і не допомогти, бо бацила була якась химерна. Лікар мусив признатися собі, що йому страшно. Ввечері він відвідав комісіонера Коттара. Той говорив, що йому краще і було б зовсім добре, якби ним ніхто не цікавився. Потім Коттар спитав, чи бувають випадки, щоб людину, яка лікується в клініці чи лікарні, заарештовували. Ріє відповів, що таке іноді трапляється, але при цьому враховується стан хворого.

Назавтра Ріє провів увесь день у нескінченних роз'їздах по місту, в перемовинах з ріднею хворих і в суперечках з самими хворими. Лікар наштотхувався на незбагненну замкнутість хворих, вони дивилися на нього з недовірою та подивом. Ввечері Ріє відвідав старого ядушника. Чоловік, як завжди, перебирав горох, перекладаючи з горнятка в горнятко. Лікаря зустрів навіть весело і спитав, чи почалася холера.

У корпусах лікарні було вісімдесят ліжок, і за три дні корпуси були напхані хворими. Збиралися закрити школу і влаштувати в ній ще один лазарет. Ріє чекав на вакцину і тим часом розтинав жовна. На четвертий день оголошено про відкриття допоміжного лазарету в приміщенні дитячого садка. За посередництва доктора Рішара префектура попросила Ріє скласти доповідну, яку збиралася переслати в столицю колонії, щоб зажадати розпоряджень. Того самого дня зареєстровано сорок смертних випадків. Городян зобов'язували заявляти про всі випадки захворювання, а недужі неодмінно підлягали ізоляції. Будинки, де виявлено хворих, мали бути очищені та продезінфіковані. Ті, хто був у контакті з хворими, мали пройти карантин; похорони брала на себе міська влада. Через день літаком прибула сироватка. Для лікування ослаблих її вистачило, проте скоро запаси були вичерпані.

Тарру і далі спостерігав за дідком, а дідок і далі плював на котів. Як і завжди, Гран вечорами поспішав додому до своєї таємничої праці. Коттар вештався по місту, старий ядушник, як звичайно, пересипав свій горошок, і зрідка на вулицях зустрічали журналіста Рамбера, який спокійно і зацікавлено роззирався навсід. Раптом крива смертності різко пішла вгору. Того дня, коли знову зареєстровано тридцять смертей, Бернар Ріє перечитував офіційну депешу, у якій стояло: "Офіційно оголосіть про чумну епідемію. Місто вважати закритим".

Стислий переказ, автор переказу: Світлана Перець.

Авторські права на переказ належать Укрлібу

Коли брами міста позачинялися, усі збагнули, що опинилися в одному й тому самому мішку і що доведеться якось давати собі раду. Було заборонено будь-яке листування, оскільки листи могли стати носіями інфекції. Попервах дехто з привілейованих осіб ще примудрявся порозумітися з солдатами кордону, і ті бралися переслати листи на волю. Однак таке траплялося лише на самому початку епідемії. Спершу міжміські розмови було дозволено, але через перевантаження телефонних ліній і тисняву в переговорних кабінах вони протягом кількох днів були геть заборонені. Єдиним порятунком лишався телеграф. Влада дозволила повернутися в місто тим, хто виїхав з Орана перед епідемією. До Кастеля приїхала дружина, яка за кілька днів перед пошестю поїхала до сусіднього міста. Жителів міста чума приречла на неробство і доводилося день у день вештатися безвідрадно похмурим містом. Перше, що принесла людям чума, було ув'язнення. Усі усвідомили, що вони найзвичайнісінькі в'язні, вигнанці у себе вдома. Ніхто не міг розраховувати на допомогу сусіди, тому доводилось лишатися наодинці з усіма своїми клопотами. Чума виставила біля брам міста кордони і завертала з курсу кораблі, що пливли до Орана. Жодна машина не в'їхала до міста. Насправді ніхто ще не приймав розумом пошесті. Більшість страждало, власне, від порушення своїх звичок або від обмеження ділових інтересів.

У місті нараховувалося двісті тисяч жителів. Крива смертності невпинно повзла вгору. П'ятий тиждень пошесті дав уже триста двадцять один смертний випадок, а шостий – триста сорок п'ять. Постачання обмежено, а продаж бензину суворо лімітовано. Наказано навіть ощадити електрику. До Орана сухоходом і повітряною дорогою прибували тільки предмети першої необхідності. Одна по одній закривалися розкішні крамниці. Люди не мали роботи і виходили на вулиці, тож Оран справляв оманливе враження святкового міста, де навмисне позачинювано всі крамниці й перекрито автомобільний рух, а жителі повисипали на вулиці повеселитися. Працювали кінотеатри, хоч на екранах ішли незмінно ті самі фільми. Кав'ярні завдяки тому, що місто торгувало вином і мало значні запаси алкоголю, могли без упину обслуговувати клієнтів. Люди пили добряче.

Через два дні по тому, як місто було оголошене закритим, Ріє, виходячи з лазарету, наштовхнувся на Коттара. Той був веселий і не без утіхи зауважив, що пошесть не припиниться скоро, тож усе піде шкереберть.

Того самого дня, надвечір, Жозеф Гран помітив на письмовому столі лікаря фотографію пані Ріє й запитально глянув на свого співрозмовника. Ріє відповів, що його дружина не в місті, вона лікується. Гран розійшовся на цілу промову. Одружився він зовсім молодим з юним небагатим дівчам. Заради цього довелося кинути науку й піти на службу. Ні він, ані Жанна ніколи не виїздили зі свого кварталу. Жанні також довелося піти на роботу. Гран від незмірної втоми якось підупав, усе рідше й рідше говорив з дружиною і не зумів підтримати в ній певність, що він її кохає. Потім Жанна пішла від нього, та він і досі думає про неї. Йому кортіло написати до Жанни листа, щоб якось виправдатися в її очах.

Увечері Ріє послав дружині телеграму і повідомив, що місто оголошене закритим,

що він здоровий, що хай вона й надалі дбає про себе і що він увесь час про неї думає.

Через три тижні після закриття міста Ріє, виходячи з лазарету, наткнувся на Раймона Рамбера і сказав йому, що тепер є багатий матеріал для репортажу. Та Рамбер прийшов до лікаря просити сприяння. В Парижі в нього залишилася дружина. Сказати по щирості, не зовсім дружина, але то байдуже. Коли місто оголосили закритим, він їй телеграфував. Та все це може тривати довго, тому стовбичити тут йому нема чого, він опинився в місті випадково і буде справедливо, якщо йому дозволять виїхати. Рамбер попросив Ріє дає довідку про те, що в нього нема чуми. Ріє сказав, що нічого зробити не може, але попросив Рамбера тримати його в курсі своїх справ і не держати на нього камінь за пазухою.

Ріє керував підсобним лазаретом (їх нараховувалося вже три). В кімнатці, суміжній з лікарським кабінетом, обладнано приймальню. В долівці зробили заглибину, де стояло ціле озерце крезолу, а посередині виклали з цегли ніби острівце. Хворого клали спочатку на той острівце, потім мерщій роздягали догола, й одяга падала в розчин крезолу. І тільки тоді, коли хворого обмивали з ніг до голови, насухо витирали й одягали в цупку лікарняну сорочку, він переходив до рук Ріє, а потім його перевозили до одної з палат. В лазареті кількість койок сягала вже до п'ятисот, і майже всі вони були зайняті. Після вранішнього обходу Ріє переглядав папери із статистичними даними, а по обіді знов починався обхід. Вечорами він їздив з візитами до своїх пацієнтів і повертався додому лише пізно вночі. Ріє почувався дуже втомленим, тому мусив стати байдужим до того, що відбувалося.

Під кінець першого місяця чуми отець Панлю, єзуїт, виголосив палке казання. Він оголосив тиждень усезагальних молебнів, а в неділю прочитав проповідь. Він говорив, що люди самі накликали на себе чуму, ця кара Божа приборкує сліпих і сповнених гордині. Праведникам нема чого боятися, але грішникам випадає воістину тремтіти. За словами отця, чума – це жахливий для всіх образ бича Божого. Настала пора схаменутися. І саме тепер кожній людині дарована Божа поміч та одвічна християнська надія. Він сподівається, що люди звернуть до небес те єдине слово, слово християнина, яке і є сама любов. А решту довершить Господь.

Після цієї проповіді містяни почали усвідомлювати своє становище, з'являлися божевільні. Деякі вирішили діяти силою і, намагаючись обдурити пильність кордону, вибратися з міста.

Якось Ріє зустрівся з Граном. Останній сказав, що мріє досягти досконалості у своєму рукописі. Ріє зрозумів, що твір, про який мовиться, уже нараховує сотні сторінок. Гран запросив лікаря завітати на хвилинку до нього і показав першу фразу твору: "Погожого травневого ранку чепурна амазонка верхи на чудовій гнідїй кобилі скакала квітучими алеями Булонського лісу...". Ріє відповів, що початок здався йому цікавим і цікаво було б дізнатися, що буде далі. На це Гран палко заперечив, що такий погляд неправильний. Ні за які скарби світу він не погодиться віддати ось таку фразу до рук видавця, бо її треба вдосконалити.

Тим часом Рамбер шукав спосіб вибратися з міста. Журналіст оббігав уже всі

канцелярії, зробив усе можливе і збагнув, що вихід надійно забарикадовано. Тоді він почав вештатися містом, в надії знайти бодай натяк на близький кінець пошесті. Цілі години Рамбер проводив у кав'ярнях і на вокзалі.

Настав період спеки. Минав червень. Після запізнілих дощів почався палючий вітер. Перші дні спеки збіглися з стрімким злетом кривої смертності, епідемія забирала за тиждень десь із сімсот жертв. Кожен з острахом розумів, що спека сприятиме розвитку епідемії. Море було під забороною.

Тарру робив записи про те, що радіо відтепер вже не повідомляло, скільки сотень душ померло за тиждень, а наводило дані лише за один день. Котячого дідка спіткало лихо. Якось уранці на його вулиці гримнули постріли, свинцеві плювки повкладали на місці більшість котів, а решта з переляку порозбігалася.

Директор готелю був пригнічений не менше. Номери стояли пустками, бо нових мандрівників до міста вже не пускали. Тарру залишався серед кількох останніх гостей. Тарру мав довгу розмову з доктором Ріє, яка дала добрі наслідки. Після їхньої розмови Тарру напросився піти з лікарем до ядушника. Назавтра Тарру знов прийшов до нього без попередження. Якщо вірити його нотаткам, старий ядушник, за фахом галантерейник, доживши до п'ятдесяти літ, подумав, що досить напрацювався на своєму віку. Він зліг і більше не вставав. Проте стоячки ядуха йому майже не дошкуляла. Так і дожив він на невеличку ренту до свого сімдесятип'ятиліття, був ще бадьорий та мав надію померти в глибокій старості.

Тарру завзявся описати досить докладно один день у зачумленім місті. Отже, на світанку містом проноситься легесенький повів. Всі крамниці ще зачинені. Містом розсиплються газетники, на їх аркушах чорніє слово "Чума". Трамваї стали тепер єдиним транспортом, пасажери намагаються стояти одне до одного спиною, уникаючи взаємного зараження. По тому як проїдуть перші трамваї, відчиняються перші пивниці, де на прилавках рясніють написи: "Кави нема", "Цукор приносьте з собою" і таке інше. Потім відчиняються крамниці, оживають вулиці. Жарота поймає липнєве небо свинцевим серпанком. О цій порі люди, котрим нічого робити, наважуються пройтися бульваром, відбувається такий собі парад молодиків і дівчат. Ополудні заповнюються всі ресторани. Відвідувачі довго й ретельно перетирають виделки, ложки й тарілки. Близько другої місто поволі безлюдніє, в ці хвилини сходяться водночас курява, сонце, чума і мовчанка. Перший нічний холодок приносить з собою якщо не надію, то хоч перепочинок. Усі висипають тоді надвір, намагаються оглушити себе балачкою, голосними суперечками. У цей час до бубонної чуми підпряглася ще й легенева.

Одного вечора Ріє і Тарру зустрілися в лікаря. Тарру розповів, що префектура думає про організацію служби з цивільного населення, щоб залучити всіх придатних чоловіків до спільної боротьби за врятування людей. Тарру мав план організувати добровільні загони, тому просив Ріє доручити йому взятися до цієї справи. Ріє сказав, що теж приєднається, бо є хворі і треба їх лікувати.

Наступного дня Тарру взявся до роботи і зібрав першу добровільну дружину, за прикладом якої мали створюватися й інші. Чимало оранських новоявлених моралістів

твердило, що, мовляв, тут нічого не допоможе і що найрозумніше – це вклякнути навколішки. І Тарру, і Ріє, і їхні приятелі могли заперечити на це хто так, хто інак, але висновок їхній завше диктувався тим, що вони знали: треба боротися в той чи інший спосіб і нізащо не падати навколішки. Старий Кастель вклав усю свою віру і всю свою снагу у виробництво сироватки тут, на місці, з усілякого підручного матеріалу. І вони з Ріє сподівалися, що сироватка, виготовлена з культур мікроба, яким вражене місто, буде дійовішою, аніж сироватка, одержана десь-інде, бо місцевий мікроб дещо відрізнявся від чумної бацили, точніше, від класичного його варіанту.

Гран, особа не геройська, став у ці дні ніби адміністративним серцем дружини. Він взяв на себе статистичний облік. Іноді вечорами, коли статистичні підрахунки завершено, Ріє розмовляв з Граном. Потроху до цих вечірніх розмов вони залучили й Тарру, і Гран з явною втіхою відкривав свою душу перед двома приятелями. А вони з непослабною цікавістю стежили за копіткою працею Грана, якої він не уривав навіть у розпал чуми.

Перш ніж перейти до розповіді про кульмінацію чуми, залишається розповісти про ті спроби, які робили окремі люди, такі, як Рамбер, аби лиш віднайти своє щастя. Переконавшись, що законним шляхом з міста йому не вибратися, Рамбер зібрався, як сказав докторові Ріє, скористатися з інших каналів. Випадково зустрівшись у Ріє з Коттаром, Рамбер отримав надію. Коттар був причетний до контрабанди нормованим крамом. Він перепродував цигарки та кепську горілку, ціни на які зростали щодня, і вже збив собі таким чином невеличкий капіталець. Якось Коттар повів Рамбера у кав'ярню у Флотському кварталі. Там вони віднайшли Гарсію, який міг влаштувати для Рамбера "вилазку". Гарсія порадив звернутися до Рауля. Через день Рамбер з Коттаром йшли горішньою частиною міста і зустріли Ріє і Тарру на машині. Ріє відрекомендував журналіста Тарру, але вони були вже знайому, бо мешкали в одному готелі. Після цієї зустрічі Рамбер і Коттар угледіли Рауля, той сказав, що треба буде заплатити десять тисяч франків. Рамбер відповів, що згоден.

Наступного журналіст зайшов до іспанського ресторану, Рауль вже чекав з якимось типом, який мав допомогти: звести Рамбера ще з двома, які знають вартового. Невідомий, якого, як потім виявилось, звали Гонсалес, запропонував Рамберові зустрітися позавтра о восьмій ранку на паперті собору. Рамбер розповів про це все Ріє. Тарру розповів Ріє і Рамберу, що навіть отець Памфлю вступив у дружину.

Умовленого четверга Рамбер з'явився на паперть собору. Довелося довго чекати, а потім Гонсалес запропонував зустрітися завтра о тій самій годині біля пам'ятника полеглим.

Наступного дня Рамбер зустрівся з Гонсалесом і двома хлопцями – Марселем і Луї, які заступали на варту. Їхній пост із чотирьох чоловік охороняє західну браму, і двоє з постових – кадрові військові. Про те, щоб їх утаємничувати в операцію, шкода й мови. Але іноді їхні колеги проводять частину ночі в підсобці одного знайомого їм бару. Отож Марсель, а може, Луї, запропонував Рамберові оселитися в них і чекати, коли по нього прийдуть. Тоді вибратися з міста буде нескладно. Рамбер пристав на такий план дій.

Наступного дня Ріє і Тарру зустрілися з Рамбером. Тарру сказав, що Рамбер міг би бути корисним у санітарних дружинах, але скоро покине місто. Назавтра, коли Рамбер удруге підійшов до іспанського ресторану, ніхто не з'явився. Наступного дня Рамбер пішов до Ріє спитати, де віднайти Коттара, бо треба починати все наново. Лікар сказав приходити завтра ввечері, бо Тарру попросив навіщоє покликати Коттара.

Коли наступного дня Коттар з'явився до лікаря, Тарру і Ріє саме говорили про несподіваний випадок одужання. Коттар розповів, що чума йому вигідна, а допомагати у дружині він не хоче. Тарру сказав, що знає, якби не чума, Коттара заарештували б. Коттар признався, що нікого не вбивав, але за злочин йому світила в'язниця. Чуми він не хотів, вона сама прийшла, і не його вина, якщо чума його влаштовує. Прийшов Рамбер і дізнався від Коттара, що той не знає адреси Гонсалеса, але можна спробувати знову. Домовилися про завтрашню зустріч. Оскільки ж Ріє хотів знати наслідки переговорів, Рамбер запросив їх з Тарру зайти до нього в номер.

Вранці Коттар і Рамбер подалися шукати Гарсію. Той сказав, що може лише знову звести їх із Раулем. Згодом Рамбер зустрівся з Раулем, потім з Гонсалесом. Та знову нічого не виходило.

Увечері, коли Ріє і Тарру ввійшли до Рамберового помешкання, журналіст лежав у ліжку. Він спитав у Ріє, як працюють санітарні дружини. Чоловіки міркували, яким чином вони можуть боротися проти чуми. Ріє говорив, що єдина зброя проти чуми – це чесність, бути чесним – значить робити свою справу. Рамбер не знав, в чому полягала його справа, можливо, він помилися, обравши любов. Коли гості йшли, Тарру сказав Рамберу, що дружина Ріє зараз у санаторії, за кількесот кілометрів звідси.

Назавтра рано-вранці Рамбер зателефонував лікареві і сказав, що хоче вступити в дружину.

Стислий переказ, автор переказу: Світлана Перець.

Авторські права на переказ належать Укрлібу

Частина третя

У середині серпня можна було сміливо сказати, що чума здолала всіх і вся. Жодна крапля дощу не освіжила Орана, і після довгих місяців посухи він весь обріс сірим нальотом, що лупився під поривами вітру. Тепер вечорами по вулицях уже не юрмився люд. Досі чума косила людей здебільшого по околицях, але раптом наблизилася до ділових кварталів. Деся на ту пору почалася ціла низка пожеж: люди, які вернулися з карантину і знетямилися від втрат і горя, підпалювали свої власні оселі, гадаючи, ніби чума згине у вогні. Чума надто лютувала серед тих, що силою звички або необхідності жили гуртом, тобто серед вояків, ченців та арештантів. Ченці обох міських монастирів були тимчасово порозселявані по добродесних родинях. Солдатів ставили постоем у школи чи інші громадські будинки. Знову вночі на міські ворота було вчинено кілька наскоків, але цього разу невеличкі ватаги нападників були озброєні. Кілька чоловік зуміло вирватися на волю.

Людей ховали з квапливістю, було спрощено всі формальності, і саму жалобну

церемонію, як таку, скасовано. Хворі вмирали не вдома, сім'ю, зрозуміло, сповіщали, але здебільшого рідні не могли вільно ходити по місту, бо сиділи на карантині, якщо вони були в контакті з хворим. З часом префектурі довелося заборонити родичам бути присутніми на похороні, бо з часом похоронний обряд виродився в досить-таки непривабливу формальність. Рідним дозволялося доходити до цвинтарної брами, та й то неофіційно. Ще через деякий час в далекому кінці цвинтаря викопали два величезні рови. Один рів був для чоловіків, другий – для жінок. Пізніше мерців почали ховати купою, не розбираючи чоловіків і жінок. На дні кожного з ровів булькало й шипіло негашене вапно, налите грубим шаром.

Багато безробітних йшли працювати у санітарні служби. Починаючи від серпня, при тодішньому злеті епідемії кількість жертв набагато перевищувала можливості цвинтаря. І хоча частину огорожі зняли, віддавши мерцям прилеглі ділянки, довелося негайно шукати якоїсь іншої ради. Трупі почали спалювати. За одностайним твердженням лікарів, ті випари, хай навіть вельми неприємні, не завдавали ніякої шкоди.

Стислий переказ, автор переказу: Світлана Перець.

Авторські права на переказ належать Укрлібу

Частина четверта

У вересні і жовтні чума все ще підминала під себе місто. Небо насилало то туман, то спеку, то дощ. На початку жовтня зливи геть позмивали пилюку з вулиць. Ріє та його друзі потопилися, члени санітарних дружин уже не в змозі були подолати втому. Рамбер досі плекав надію втекти з міста у найближчі дні. Гран, ведучи далі важливий під час мору облік, певне, не зумів би підбити загальні підсумки. На відміну від Тарру, Рамбера та Ріє, здоров'ям Гран ніколи похвалитися не міг. Він був у стані цілковитого занепаду сил,

Тарру тримався стійкіше, але коло його спостережень звузилося. Так, протягом усього цього періоду він цікавився, очевидно, самим лише Коттаром. Тарру довелося перебратися до Ріє, бо готель перевели під карантин. Кастель повідомив, що сироватка готова, вони вирішили випробувати її вперше на синові слідчого Отона, допіру привезеному до лазарету, хоча Ріє особисто вважав цей випадок безнадійним.

Лише Коттар не виглядав ні втомленим, ні зажуреним. Він тримався і далі осторонь, але взаємин з людьми не поривав. Особливо він прихилився до Тарру, і вчашав до нього. Тарру, незважаючи на свою пекельну працю, був, як завжди, доброзичливий і уважний до співрозмовника. Свою загальну думку про рання Тарру сформулював так: "Ось людина, яка зростає". А втім, зростав не так він, як зростала його бадьорість духу. Коттар вважав, що зараза його не візьме. Він хотів жити в облозі разом з усіма, ніж стати в'язнем самотою. Під час чуми не до таємних розслідувань, досьє, секретних інструкцій і неминучих арештів. Власне кажучи, поліції більше не існує. Словом, чума йому вигідна. Однак Тарру зазначив, що в поведінці Коттара ніякої особливої злостивості не відчувалося. Коттар гостро відчував, що його воля і життя

щодня напередодні загину.

У перший вересневий тиждень Рамбер добре запригся в роботу й допомагав Ріє. Він тільки попросив лікаря дати йому вихідний того дня, на який призначено зустріч з Гонсалесом. Знову Рамбера мали поселити у Марселя і Луї. Хлопці мешкали аж у кінці Флотського кварталу. Мати хлопців, стара іспанка, була приємною співрозмовницею. Якось Ріє попередив Рамбера, щоб квапився, бо слідчий щось підозрює.

Наступного тижня Рамбер оселився в іспанському будиночку. Увечері поверталися хлопці. Балакучістю вони не відрізнялися, казали тільки, що ще не час. В середу Марсель, повернувшись, сказав: "Завтра опівночі. Будь наготові". Один із двох постових, що чергували з ними, захворів чумою, а другого, котрий мешкав з ослабленим в одній кімнаті, забрали на карантин. Отже, десь два-три дні Марсель і Луї чергуватимуть самі. Сьогодні вночі вони зроблять останні приготування. Певне, завтра найзручніше.

Перед тим, як вибратися з міста, Рамбер подався до Ріє. Той саме розрізав бубони в пахвині хворого. Тарру сказав, що сьогодні ввечері Рамбер буде далеко, а сам Рамбер додав: "Теоретично". Пізніше Рамбер і Ріє їхали машиною, вів машину Тарру. Рамбер сказав, що передумав тікати з міста, бо якщо він поїде, йому буде соромно. Ну, коротше, це завадить йому любити ту, яку він залишив. Ріє сказав, що це глупство і що нітрохи не соромно віддати перевагу щастю. "Воно то так, – відповів Рамбер. – Але все-таки соромно бути щасливим одному".

Кастелеву сироватку випробували тільки наприкінці жовтня. Вона була останньою надією Ріє. Напередодні занедужав синок добродія Отона. Хлопець був у першій стадії хвороби, його перевезли в допоміжний лазарет. Після двадцятигодинної боротьби Ріє зрозумів, що випадок безнадійний. Ось чому Ріє надумав випробувати на ньому Кастелеву сироватку. Того самого дня надвечір вони зробили йому краплинне вливання. З четвертої ранку доктор Кастель і Тарру не відходили від його постелі, щохвилини стежачи, як хапає або відпускає недуга. Ріє, отець Панлю, Жозеф Гран і Рамбер теж там були. Вони спостерігали неймовірні муки хлопчика, поки той не помер.

Після цього між Ріє та отцем відбулася розмова. Ріє не міг прийняти цей світ Божий, де мордують дітей. Від того самого дня, як отець Панлю вступив до санітарної дружини, він не вилізав із лазаретів і вражених чумою кварталів. На що-що, а на смерть він надивився. Якось він вирішив виголосити проповідь. Бажаючих послухати було мало, між ними був Ріє. Панфлю нагадав про те, що чума панує в місті ось уже кілька довгих місяців. Не слід намагатися пояснювати явлене чумою видовище, а слід намагатися засвоїти те, що можна засвоїти. Проповідник несподівано гучно виголосив, що багато чого можна пояснити перед лицем Господа Бога, а інше так і не поясниться. Звісно, існує добро і зло, і звичайно кожен легко бачить різницю між ними. Але коли ми доходимо до внутрішньої сутності зла, тут і чигають на нас труднощі. Існує, приміром, зло, на позір необхідне, і зло, на позір марне. Є Дон-Жуан, ввергнутий у пекло, і є скін невинної дитини. Бо коли цілком справедливо, що розпусника покарано Божою десницею, то важко зрозуміти страждання дитини. Йому нічого не коштувало

сказати, що вічне раювання, яке чекає на дитину, може сторицею винагородити його за земні муки, але, по правді кажучи, він і сам не знає, чи так воно. Бо хто ж візьметься запевняти, що століття райського блаженства можуть оплатити бодай мить людського страждання? Безперечно, страждання дитини принизливе для розуму й серця, але треба жадати страждань, оскільки їх зажадав Господь. Християнин повинен уміти здатися на волю Божу, хай навіть вона незбагненна. Страждання дитини – то наш гіркий хліб, але без хліба душа наша захиріла б від духовного голоду. Цього разу отець говорив про те, що не треба вклякнути і дати подіям іти своєю чергою. Навпаки, треба тихенько пробиватися в пійтмі, хай навіть наосліп, і намагатися робити добро. А щодо решти, то мусимо покластися смиренно на Господа навіть у сконі дітей малих і не шукати прихистку для самого себе.

Ріє переказав Тарру проповідь отця Панлю. Тарру пояснив промову так: коли невинна істота лишається без очей, християнин може тільки або втратити віру, або пристати на сліпоту. Панлю не бажає втратити віри, він піде до кінця.

Через кілька днів після казання отець Панлю надумав перебратися на нову квартиру. Саме в цей час у зв'язку з поширенням пошесті все місто, здавалося, міняло свої звичні оселі. Отець перебрався до одної бабусі, ревної богомолки, досі ще милуваної чумою. У її домі він захворів, але відмовився, щоб викликали лікаря, бо це мовляв, суперечить його принципам. Пізніше Ріє прибув і виявив, що жодних характерних ознак бубонної або легеневої чуми, окрім ядухи і стиснення в грудях, нема. Отця забрали в лазарет, у руках він весь час тримав розп'яття. Випадок його був неясний. Ріє мучився сумнівами. Наступного дня отець помер.

В печі крематорію все веселіше палахкотів феєрверк чуми. Щоправда, смертність нібито стабілізувалася, крива пішла рівно. Рішар бачив у цьому заслугу доктора Кастеля, точніше, його нової сироватки, яка в кількох випадках несподівано дала чудові наслідки. Префектура запропонувала зібрати лікарів з тим, щоб вони склали відповідну доповідь, як раптом чума забрала також і доктора Рішара. Кастель почав готувати свою сироватку ще старанніше, ніж раніше. Не лишилося жодного громадського будинку, що його не перетворили на лікарню або лазарет, досі не замахнулись лише на префектуру.

Легенева форма чуми ширилася по всьому місту. Хворі, яких мучила кривава блювота, гинули набагато швидше. Були й інші проблеми: на харчі ставало все сутужніше. Спекулянти, звісно, не стояли осторонь і продавали за неймовірною ціною продукти першої необхідності, що вже позникали з базару. Бідні родини опинилися в скруті, тоді як багатим не бракувало майже нічого.

Наприкінці листопада почалися приморозки. Одного вечора Тарру вирішив відкрити свою душу докторові Ріє. Вони провідали старого ядушника. Жінка старого розповіла, що в них на даху дуже гарний краєвид і є тераса. Друзі піднялися на терасу. Тарру розповів, що вже пережив чуму ще до того, як попав до цього міста. Батько Тарру був багатим суддею і мав одне дивацтво: його настільною книгою був великий залізничний довідник Шекса. Чоловік знав відстані між усіма столицями та розклад усіх поїздів. Тарру нерідко екзаменував його. Коли хлопцеві минуло сімнадцять, батько

покликав його поглянути на суд. Тарру дуже запам'ятався образ підсудного. Його так щиро жахало те, що він вчинив, і те, що зроблять з ним самим. Він скидався на сича, наполоханого надто яскравим світлом. Тарру відчував, що тут хочуть убити живу людину. Батько почав допит, а потім постановив стягти голову винному. Від того дня Тарру відчував огиду до Шексового довідника. Хлопець зацікавився правосуддям, смертними вироками, стратами і в якомусь очманінні твердив собі, що батько з обов'язку не раз був присутній при вбивстві. Ще рік Тарру прожив удома, але його серце краялось. Він пішов з дому. Коли батько помер, забрав до себе матір. У вісімнадцять років він спізнав бідність. Чого тільки він не перепробував, аби заробити собі на прожиття. Хлопець почав політикувати, не було в Європі такої країни, де б він не брав участі в боротьбі проти смертної кари. Протягом довгих років Тарру вважав себе наче зачумленим, хоч усіма силами душі вірив, ніби саме з чумою і бореться. Тепер він знає, що треба робити, аби перестати бути зачумленим. Ось таким робом можна полегшити душу людям і якщо не врятувати їх, то принаймні, в гіршому разі, принести їм якнайменше зла, ба іноді навіть трохи добра. Кожен носить її, чуму, в собі, бо не існує такої людини на Світі, якої б вона не торкнулася. І тому треба безупинно стежити за собою, щоб, випадково забувшись, не дихнути в обличчя іншого і не передати йому зарази. Бо мікроб — це щось природне. Все інше: здоров'я, непідкупність — все це продукт волі, яка не повинна давати собі перепочинку. Людина чесна, яка нікого не заражає, це саме той, хто ні на мить не сміє розслабитися. Бути зачумленим вельми стомливо. Але ще стомливіше не бажати ним бути.

Після цієї розмови Ріє і Тарру пішли скупатися в морі, бо мали перепустки. Там вони відчували себе нарешті вільними від міста й чуми. Тієї ночі друзі поріднилися серцем.

Міська влада покладала надію на холодні дні, розраховуючи, що холод зупинить це просування, але чума безперешкодно пройшла крізь перші випробування зими. Відкрили ще один лазарет. Тарру, як і раніше, появлявся скрізь, і його незмінний спокій діяв на людей цілюще. Рамбер признався лікареві, що з допомогою братів охоронників йому пощастило зав'язати таємне листування з дружиною. Вряди-годи він діставав від неї звістку. Рамбер запропонував лікареві скористатися його каналами, і Ріє погодився. Вперше за довгі місяці він написав дружині, але відповідь барилася. Зате Коттар благоденствував і багатів на своїх махінаціях. А ось Гранові різдвяні свята не принесли нічого втішного. Він мріяв написати своїй Жанні листа. Коли Гран захворів, Ріє вирішив не перевозити його в лазарет. Він попросив дати йому рукопис, що лежав у шухляді. Рукопис був коротенький, усього сторінок п'ятдесят. Лікар погортав його і побачив, що кожен аркуш списаний однією й тією самою фразою, нескінченними її варіантами, переробленими і сьак і так. Суцільні місяці травні, амазонка й алеї Булонського лісу, ледь змінені, ледь перевернуті. Але наприкінці останньої сторінки було старанно виведено: "Люба моя Жанно, сьогодні Різдво..." Гран наказав спалити рукопис. Ріє послухався і кинув аркуші в грубку.

Тарру сидів біля Грана цілу ніч, надії було дуже мало. Наступного дня стало ясно,

що Гран урятований. Ріє нічого не розумів у цьому воскресінні з мертвих. Протягом тижня Ріє довелося зіткнутися з чотирма подібними випадками. Наприкінці тижня Ріє і Тарру довідалися від ядушника, що в місті знову з'явилися щури. Це означало, що хвороба відступала.

Стислий переказ, автор переказу: Світлана Перець.

Авторські права на переказ належать Укрлібу

Частина п'ята

Всупереч спаду хвороби, люди не поспішали радіти. Мертвих було все менше. Якщо раніше Кастелева сироватка майже не діяла, то тепер один успіх побивав другий. Лише іноді чума, відсапавшись, робила наосліп різкий стрибок і забидала трьох-чотирьох хворих. Але загалом чума відступала по всій лінії.

Протягом усього січня люди поринали то в радісне збудження, то в тугу. Саме тепер, коли статистичні дані здавалися більш ніж заспокійливими, знову було зареєстровано кілька спроб утечі. Ціни на продукти знизилися, хоч труднощі з харчами залишилися ті самі. Та це було явище суто моральної ваги, так, нібито відступ чуми давався взнаки повсюди. Монахи і військові вернулися на свої місця. Наприкінці січня крива смертності так різко пішла вниз, що після консультації з медичною комісією префектура оголосила: епідемію можна вважати за припинену. Правда, в повідомленні додавалося, що місто залишиться закритим ще на два тижні.

Одного вечора Тарру, Ріє, Рамбер та інші никали з юрбою і достоту так само, як усі, відчували, як тікає з-під їхніх ніг земля. Ще довго Тарру і Ріє, звернувши з бульварів, чули у себе за плечима радісний гомін. Образ уже близької свободи був зрошений слізьми і сяяв усмішкою. Раптом Тарру побачив кота! У місті їх не бачили від самої весни. Лише Коттара засмутив відхід чуми. Коттар під усілякими вигаданими приводами унадився ходити до Ріє, аби тільки дізнатися у лікаря про прогнози щодо подальшого розвитку пошесті. Коттар боявся, що всі його відцураються.

У день оголошення заяви префектури Коттар остаточно пропав з очей. Тільки через два дні Тарру здибав його, коли той самотою блукав по вулицях. Коттар спитав, чи не зазнає змін система управління і чи будуть, наприклад, усі установи працювати, як колись. І Тарру мусив був визнати, що йому це не відомо. Коттар надіявся, що місто почне життя спочатку і зітре своє минуле, щоб почати з нуля. Тарру висловив надію, що й Коттарові справи можуть налагодитися. Та тут раптом два чиновники підійшли і спитали Коттара, чи справді він Коттар. Той круто повернув і зник. Коли перший подив минув, Тарру спитав у незнайомців, чого їм треба. Вони відповіли стримано й чемно, що їм треба навести деякі довідки, і статечно рушили в тому напрямку, де щезнув Коттар.

За кілька днів до відкриття міста доктор Ріє повернувся додому ополудні, гадаючи по дорозі, чи не прийшла нарешті на його ім'я довгождана телеграма. Мати повідомила йому, що Тарру захворів. Температура в нього була висока, і дуже боліла голова. Він сказав Ріє, що симптоми ще надто невиразні, але можливо, що це й чума. Ріє з матір'ю

вирішили лишити Тарру у себе вдома. Ріє скористався сироваткою, щоб врятувати друга. Тарру мав симптоми обох різновидів. Цілу ніч Ріє сидів біля нього. зранку Ріє сказав, що опівдні буде видно, чи настане полегшення. Опівдні лихоманка сягла свого апогею. Нутряний кашель стрясав тіло хворого, він уже почав харкати кров'ю. І коли настав кінець, сльози безсилля застелили очі Ріє, і він не бачив, як Тарру раптом різко повернувся до стіни і випустив дух з глухим зойком.

Ріє ясно відчув: зараз це вже остання, безповоротна поразка, якою завершуються війни і яка перетворює навіть мир, що настав, у незцілиме страждання. Мати хвилювалася за Ріє, адже він був виснажений. Пам'ять його збереже лише кілька образів Тарру – Тарру веде машину, обидві його руки на кермі, він ладен везти його куди завгодно; або ось це дебеле, масивне тіло, нерухомо розпростерте на смертній постелі. Тепло життя і образ смерті – ось що таке знання.

І, зрозуміло, саме тому доктор Ріє, отримавши вранці телеграму, яка сповіщала про смерть дружини, сприйняв цю звістку спокійно. Жінка померла ще тиждень тому. Ріє сказав матері, що плакати не треба, що він цього чекав, але все одно це дуже важко.

Чудового лютого ранку на світанні нарешті відчинилася міська брама, і цю подію радісно зустріли народ, газети, радіо і префектура. Влаштували свято, що тривало весь день і всю ніч. Тоді ж на вокзалах запухкали паровози, й прибулі з далеких морів кораблі вже заходили до гавані. Поїзди, які протягом дня прибували до міста, були так само перевантажені, як і ті, що вирушали з вокзалу. Рамбер не встиг навіть роздивитися на істоту, що підбігла до нього, з розмаху ткнулася лицем йому в груди. Він тримав її в своїх обіймах, пригортаючи до себе її голову, не бачачи обличчя, а лише знайомі коси; він не втирав сліз, що котилися з очей, і сам не розумів, ллються вони від нинішнього щастя чи від загнаного кудись у глиб душі болю.

Ріє йшов містом. У міру того як він просувався вперед, натовп щільнішав, гомін голосів міцнів. Люди поривалися вернутися до щастя. Ріє ішов і йшов, його штовхали, окликали, потроху він дістався до не таких людних вулиць, і враз подумав, що не так важливо, має все глузд чи не має, головне – треба знати, яку відповідь дано людській надії.

Були люди, які трималися за те незначне, що їм було відпущено, і прагнули одного: вернутися до вогнища свого кохання, і доля їх іноді винагороджувала. Звичайно, дехто блукав тепер самотою по місту, бо втратив того, кого чекав. Такі, як Рамбер, тепер знали, що існує на світі щось, до чого треба пориватися завжди і що іноді дається до рук, і це щось – людська ніжність.

Ріє, звертаючи на вулицю, де мешкали Коттар і Гран, подумав, що цілком справедливо, коли хоча б вряди-годи радість, як винагорода, приходить до тих, хто вдовольняється своєю людською долею і своєю бідною і страшною любов'ю.

Пора вже докторові Бернарові Ріє признатись, що він автор цієї хроніки. Він перебував ніби в центрі подій і тому міг найповніше відтворити те, що бачив і чув.

Викликаний свідчити з приводу одного злочину, він зумів зберегти певну стриманість, як і належить сумлінному свідкові. Але водночас за велінням серця він

добровільно став на бік жертв і хотів бути разом з людьми, своїми співгромадянами, в єдиному, що було для всіх безперечно,— в любові, муках і вигнанні.

Намагаючись бути якнайсумліннішим свідком, він мав наводити переважно документи, записи та чутки. Якщо іноді він порушував це правило, то тільки на те, щоб зрозуміти своїх співвітчизників або щоб інші краще їх зрозуміли, щоб надати якнайточнішої форми тому, що вони майже весь час відчували невиразно.

Але був серед оранців один чоловік, за якого не міг говорити доктор Ріє. Ішлося про того, про кого Тарру якось сказав Ріє: "Єдиний його злочин у тому, що в серці своєму він схвалив те, що вбиває дітей і дорослих. У всьому іншому я його, мабуть, розумію, але оце я мушу йому простити". І цілком справедливо, що хроніка завершується розповіддю про цього чоловіка, у якого було сліпе серце, тобто самотнє серце.

Коли лікар завернути в провулочок, де мешкали Гран з Коттаром, його зупинив поліцейський патруль. Вони сказали, що далі не можна йти, бо якийсь божевільний стріляє у натовп. До Ріє підійшов Гран і сказав, що стріляють з їхнього будинку, з Коттарового вікна. Поліцейський сказав, що Коттар у кожного, хто пробує зайти в дім, стріляє. Одного поліцейського вже поранив. Раптом з далекого рогу вулиці вискочив пес, перший, якого Ріє побачив за довгий час. З вікна гримнув постріл, який вбив пса. Прибули ще поліцейські і нарешті схопили Коттара. Гран сказав, що Коттар з'їхав з глузду.

Гран і лікар простували поряд. Коли прощалися, Гран сказав, що написав Жанні і що тепер він по-справжньому радий. А головне, він знову взявся за свою фразу.

Ріє все ще думав про Коттара. Лікар зайшов до ядушника, той спитав про Тарру і дізнався, що чоловік помер. Старому було дуже шкода. Ріє піднявся на терасу. Сьогоднішня ніч не дуже відрізнялася від тієї, коли вони з Тарру піднялися сюди, щоб забути про чуму. Але нинішня ніч була ніччю визволення, а не бунту. У вже визволеній тепер ночі жадання скинуло всі пута, і його рев долинав сюди до Ріє. Над темним портом злетіли перші ракети офіційного святкування. Коттара, Тарру, того чи тих, кого любив і втратив Ріє, всіх, мертвих чи злочинних, уже забуто.

Доктор Ріє задумав написати цю історію, щоб засвідчити на користь зачумлених, аби принаймні пам'ять залишити про несправедливість і насильство, вчинені над ними, та й просто для того, щоб сказати, чого навчає тебе лиха година: люди більше заслуговують на захоплення, ніж на зневагу. Ріє згадав, що будь-яка радість – під загрозою. Бо він знав те, чого не відала ця щаслива юрма і про що можна прочитати в книжках: бацिला чуми ніколи не вмирає, ніколи не щезає, десятиліттями вона може дрімати десь у закрутку меблів або в стосі білизни, вона терпляче вичікує своєї години в спальні, в підвалі, у валізі, в носовичках та в паперах, і, можливо, настане день, коли на лихо і в науку людям чума розбудить пацюків і пошле їх конати на вулиці щасливого міста.

Стислий переказ, автор переказу: Світлана Перець.

Авторські права на переказ належать Укрлібу